

Παλαιοχριστιανικά γλυπτά Νικοπόλεως

Ο τίτλος της ανακοίνωσης «παλαιοχριστιανικά γλυπτά Νικόπολης» είναι ίσως παραπλανητικός, επειδή, όπως θα φανεί στη συνέχεια, διεξοδικά εξετάζονται μόνο τα γλυπτά της βασιλικής Δ'. Δεν τέθηκε τυχαία. Θεωρήσαμε σκόπιμο, με την ευκαιρία του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, να εκθέσουμε καταρχή το πρόβλημα των παλαιοχριστιανικών γλυπτών όλης της πόλης¹, που είναι αρκετά οξύ, και στη συνέχεια να προχωρήσουμε στην παρουσίαση των γλυπτών της βασιλικής Δ', των μόνων που έχουν καταγραφεί στο σύνολό τους.

Την καταγραφή αυτή αρχίσαμε το 1977². Πρόσφατα ολοκληρώθηκε η εργασία και ετοιμάζεται ήδη η δημοσίευση, που θα αποτελέσει και τον πρώτο τόμο του Corpus των παλαιοχριστιανικών γλυπτών της Νικόπολης.

Όπως είναι γνωστό, τα περισσότερα γλυπτά των βασιλικών της Νικόπολης είναι αδημοσίευτα, ενώ τα δημοσιευμένα περιορίζονται σε απλή παρουσίασή τους από τους ανασκαφείς, τις περισσότερες φορές χωρίς περιγραφή ή αναγραφή των διαστάσεών τους³. Έτσι δεν είναι αδύνατη μόνο η μελέτη τους, αλλά ακόμα και η διαφύλαξή τους, εφόσον δεν είναι γνωστός ο αριθμός τους⁴. Ούτε είναι δυνατό, για να προστατευθούν από τις επιπτώσεις της παραμονής τους στο ύπαιθρο, να μεταφερθούν από τη θέση που βρίσκονται σήμερα και που μπορεί να είναι ενδεικτική για την προέλευσή τους, πριν καταγραφούν και αποτυπωθούν επιτόπου.

Προβάλλει λοιπόν επιτακτική η ανάγκη πρώτιστα να σωθεί όλο αυτό το πολύτιμο υλικό και παράλληλα να γίνει ευρύτερα γνωστό στην επιστήμη. Για το λόγο αυτό η 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων αποφάσισε την καταγραφή τους, όπως λέχθηκε και παραπάνω, με απώτερο σκοπό τη σύνταξη του

1. Ανάμεσα στα γλυπτά αυτά περιλαμβάνονται και πολλά ρωμαϊκά, που αναχρησιμοποιήθηκαν στα χριστιανικά κτίρια.

2. Βλ. Χρονικά ΑΔ από 1977 εξ.

3. Λεπτομερώς δημοσιεύονται ορισμένα από τα γλυπτά της βασιλικής Α': Α. Φιλαδέλφεως, Νικοπόλεως ανασκαφάι: ΑΕ (1918) 34 εξ.

4. Βλ. ενδεικτικά τεμάχιο άμβωνα, θωράκιο και πλάκα με επιτύμβια επιγραφή από τη βασιλική Δ': (Α. Ορλάνδου, Ανασκαφάι εν Νικοπόλει: ΠΑΕ (1956) 153, εικ. 2, πίν. 56β, γ), που δεν βρέθηκαν κατά την καταγραφή.

Corpus, που θα περιλαμβάνει τα γλυπτά από τις τρεις βασιλικές, Α', Β' και Δ', από το λεγόμενο Επισκοπείο, καθώς και εκείνα που είναι εκτεθειμένα στο μουσείο της Νικόπολης ή βρίσκονται στις αποθήκες του. Από τις υπόλοιπες βασιλικές, η Ε' και η ΣΤ' έχουν απλώς εντοπισθεί, χωρίς να έχουν ανασκαφεί κανονικά, ενώ από τη βασιλική Γ' παραμένουν μόνο ίχνη, μετά το βομβαρδισμό της⁵.

Το έργο της καταλογογράφησης όλου αυτού του υλικού δεν είναι καθόλου απλό. Είναι αρκετά επίπονο και γι' αυτό δεν προχωρεί με ταχύ ρυθμό. Τα γλυπτά πρέπει πολλές φορές να εντοπίζονται μέσα στους σωρούς των επιχώσεων ή την πυκνή βλάστηση που τα καλύπτει και στη συνέχεια να ανασύρονται για να καταγράφονται και να φωτογραφίζονται. Κι' αυτό γιατί οι βασιλικές, εκτός από την Α', είναι ανασκαμμένες τμηματικά.

Προχωρούμε στα καταγραμμένα γλυπτά της βασιλικής Δ', που ο αριθμός τους φθάνει τα 253⁶. Από αυτά λίγα διατηρούνται σε καλή κατάσταση, ενώ από τα περισσότερα έχουν σωθεί μόνο σπαράγματα.

Θωράκια

Τα τεμάχια θωρακίων που έχουν διασωθεί επιτρέπουν να διακρίνουμε τρεις τύπους.

- α) Μαρμάρινα θωράκια με διάτρητη διακόσμηση.
- β) Λίθινα θωράκια με διακόσμηση ανάγλυφων σταυρών.
- γ) Αμφίγλυπτα μαρμάρινα θωράκια με διακόσμηση ρόμβων.

Από τα πρώτα έχουν διατηρηθεί μόνο τμήματα πλαισίων. Τα ελάχιστα σπαράγματα από τον εσωτερικό διάτρητο διάκοσμο, που έχουν σωθεί⁷, δεν επιτρέπουν την αποκατάστασή του. Τα πλαίσια παρουσιάζουν σχεδόν την ίδια διακόσμηση (ταινία με ανάγλυφο ελικοειδή βλαστό και λέσβιο φυλλοφόρο κυμάτιο), διαφέρουν όμως ως προς την τεχνοτροπία και την τεχνική. Στα αριθμ. 1000 και 1024 (πιν. 1 - 2) ο βλαστός της πάνω ζώνης δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη επεξεργασία και το ανάγλυφο είναι αρκετά χαλαρό και αβαθές.

Στα 1108 και 1109 (πιν. 3) ο βλαστός που κοσμεί την ταινία είναι απλούστερης μορφής, αλλά το ανάγλυφο πολύ πιό έξεργο, με καθαρά περιγράμματα και έντονο σκιοφωτισμό. Ανάλογης τεχνοτροπίας είναι και το λέσβιο κυμάτιο, ενώ ο αστράγαλος, που ακολουθεί μετά το κυμάτιο στα προηγούμενα

5. Για τις βασιλικές της Νικόπολης βλ. *D. Pallas*, λήμμα Epirus: RbK II, στ. 214· του ίδιου, *Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973: Città del Vaticano* (1977) 134 εξ., του ίδιου, *Corinthe et Nikopolis pendant les bas moyen-âge: Felix Ravenna CXVIII* (1979) τευχ. II, 119 εξ., *Δ. Κωνσταντίου*, *Νέα παλαιохριστιανική βασιλική στη Νικόπολη της Ηπείρου: Ηπειρ. Χρονικά* 23 (1981) 436 εξ.

6. Εκτός από αυτά περιυλλέχθηκε μεγάλος αριθμός από άμορφα μαρμάρινα κομμάτια καθώς και τεμάχια από πλάκες ορθομαρμάρωσης.

7. *Α. Ορλάνδου*, *Ανασκαφεί Νικοπόλεως: ΠΑΕ* (1961) 101, πιν. 59α.

πλαίσια, λείπει.

Παρόλο που θωράκια με παρόμοιο διάτρητο διάκοσμο είναι γνωστά από τις παλαιοχριστιανικές βασιλικές του ελλαδικού χώρου⁸, ανάλογα πλαίσια δεν συναντιούνται, όσο συνάγεται τουλάχιστο από το δημοσιευμένο υλικό. Βρίσκουμε όμως, και μάλιστα εντελώς όμοια με τα δικά μας της δεύτερης κατηγορίας (1108, 1109), στη Ραβέννα⁹ και εντοπίσαμε και ανάμεσα στα ακατάγραφα γλυπτά της βασιλικής του Αλκίσωνος.

Σε σημαντικό αριθμό έχουν διατηρηθεί τμήματα θωρακίων με διακόσμηση ανάγλυφων σταυρών¹⁰. Τα θωράκια αυτά είναι όλα λίθινα, από ντόπια πέτρα, όμοια με ψαμμίτη¹¹. Διακρίνουμε δύο κατηγορίες: Αμφίγλυπτα (1103, 1104, 1010) και με αδρά κατεργασμένη την πίσω όψη τους (1107, 1108, 1109, 1025).

Και των δύο κατηγοριών τα θωράκια φέρουν πλατιά πλαίσια, απλά ή συνθετότερα, τα οποία περικλείουν μεγάλους ανάγλυφους σταυρούς με πεπλατυσμένες κεραίες, που εφάπτονται στο πλαίσιο ή εισχωρούν σ' αυτό (πίν. 4–5).

Τα θωράκια με ανάγλυφη διακόσμηση σταυρών είναι πολύ διαδεδομένα σε ολόκληρο τον παλαιοχριστιανικό κόσμο και κυρίως στην Ελλάδα¹². Το χαρακτηριστικό όμως των θωρακίων της βασιλικής Δ' που πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα είναι ότι αυτά παρουσιάζουν την απλούστερη μορφή του τύπου¹³. Επίσης ότι είναι πολύ αμελέστερης επεξεργασίας, σε σχέση με τα μαρμάρινα

8. Βλ. πρόχειρα Γ. Σωτηρίου, *Αι χριστιανικά Θήβαι της Θεσσαλίας*: ΑΕ (1929) πίν. 95, 96, 97, 98. Α. Ορλάνδου, *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης*, τομ. Β', Αθήνα 1954, 522, εικ. 484.

9. P. Angiolini–Martinelli, *Corpus della scultura paleocristiana bizantina ed altomedievale di Ravenna*, τομ. I, Roma 1968, αριθ. 117 b,c,e, 124.

10. Α. Ορλάνδου, *Ανασκαφή βασιλικής Δ, του ίδιου*, 'Ανασκαφή Βασιλικής Δ' Νικοπόλεως: ΠΑΕ (1959) 90, εικ. 5 Α–Δ: του ίδιου ΠΑΕ (1961) 99, 101.

11. Α. Ορλάνδου, ΠΑΕ (1961) 99.

12. Για τα θωράκια με σταυρούς γενικά βλ. C. Delvoye, λήμμα Cancelli: RbK I, στ. 908 εξ. E. Russo, *Due sarcofagi del IV secolo: Studi Romagnoli* 19 (1978) 323–325, J.P. Sodini, *La sculpture architecturale à l'époque paléochrétienne en Illyricum: Εισηγήσεις του 10ου Διεθν. Συνεδρίου Χριστ. Αρχαιολογίας (Θεσσαλονίκη 1980)*, παράρτημα περ. «Ελληνικά» 26, Θεσσαλονίκη 1980, 87 εξ. Βλ. επίσης παραδείγματα από τη βασιλική Α' Φιλίππων (P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945, τόμ. II, πίν. XIIIa), τη βασιλική Β' της ίδιας πόλης (ό.π. πίν. LXXV 21, 34, 62, 63), από τη βασιλική Β' Ν. Αγχιάλου (Γ. Σωτηρίου, ό.π., 135, 186), από τη βασιλική Θάσου (Α. Ορλάνδου, *Η σταυρική βασιλική της Θάσου*: ABME Z' (1951) 32, εικ. 23, 33, εικ. 24), από τον Άγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης (Γ. και Μ. Σωτηρίου, *Η βασιλική του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης*, Αθήνα 1952, πίν. 14, 16), από τη βασιλική Α' Αμφίπολης (E. Στίκα, *Ανασκαφή Αμφιπόλεως*: ΠΑΕ (1966) πίν. 26β).

13. Θωράκια από το ίδιο υλικό και παρόμοιας διακόσμησης βρέθηκαν στη βασιλική Α' της Νικόπολης (Α. Φιλαδέλφως, *Ανασκαφαί Νικοπόλεως*: ΑΕ (1916) 34, εικ. I, Ha) καθώς και στη βασιλική Β' της ίδιας πόλης (αδημοσίευτα). Βλ. επίσης ανάλογα από τη βασιλική Γ' Αμφιπόλης (E. Στίκα, *Ανασκαφή παλαιοχριστιανικών βασιλικών Αμφιπόλεως*: ΠΑΕ (1971) πίν. 62β), στη βασιλική Begon Dab Γιουγκοσλαβίας (I. Mikulcic, *Deux églises paléochrétiennes près de Makedonska Mamnica, Starinar*, N.S. 27 (1976) 187, εικ. 5, 6, πίν. 46).

γλυπτά. Στο θέμα αυτό θα επανέλθουμε στη συνέχεια.

Τα δείγματα θωρακίων με ρόμβους¹⁴ που έχουν σωθεί είναι τόσο λίγα και τόσο αποσπασματικά, ώστε να μην επιτρέπουν πολλές παρατηρήσεις. Απλώς διακρίνουμε δύο παραλλαγές: Με αύλακες και εξέχουσες ταινίες επιπεδικές (1035, 1100) (πιν. 6) και με αύλακες και εξέχουσες ταινίες ημικυλινδρικής διατομής (1122, 1252) (πιν. 7).

Παρατηρούμε πάλι και εδώ την ίδια απλή διακόσμηση, χωρίς πρόσθετα κοσμήματα, σε αντίθεση με τα θωράκια ανάλογης διακόσμησης από τη βασιλική Α¹⁷.

Αμφικίονες

Σώθηκαν αρκετοί, οι περισσότεροι σε καλή κατάσταση διατήρησης. Τους κατατάσσουμε σε δύο κατηγορίες.

α) Με συμφυή βάση και κιονόκρανο (1118, 1189, 1191, 1192).

β) Κορμοί ελλειπείς, αλλά με σαφείς ενδείξεις ότι δεν έφεραν συμφυή βάση και κιονόκρανα¹⁸ (1091, 1186, 1188, 1193).

Οι πρώτοι, πολύ απλής μορφής και κοινού τύπου, φέρουν βάση από πλίνθο και βαθμιδωτή ταινία από τρεις ή τέσσερις βαθμίδες. Το συμφυές κιονόκρανο ορίζεται στη βάση του από εξέχον επιπεδικό πλαίσιο και κοσμείται από ελικοειδή ταινία στα δύο άκρα του, δεξιά και αριστερά της επίπεδης διαχωριστικής ζώνης (πιν. 8)¹⁹.

14. Γενικά για τα θωράκια με διακόσμηση ρόμβων βλ. Δ. Πάλλα, Παλαιοχριστιανικά θωράκια μετά ρόμβων: BCH 74 (1950) 23 εξ., Α. Ορλάνδου, Η ξυλόστεγος, 520, πιν. 4744, C. Delvoye, ό.π., στ. 927.

15. Παραδείγματα ανάλογων θωρακίων στη βασιλική Α' Ν. Αγκιάλου (Γ. Σωτηρίου, ό.π., 77, εικ. 88, Δ. Πάλλα, ό.π., 238 εξ.), στη βασιλική Β' Φιλίππων (P. Lemerle, ό.π., πιν. LXXV), στον Άγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης (Γ. και Μ. Σωτηρίου, ό.π., πιν. 49β), στη βασιλική Γ' Αμφίπολης (Ε. Στίκα, ΠΑΕ (1971) πιν. 62β), στο μουσείο Τεγέας (Α. Ορλάνδου, Παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά μνημεία Τεγέας – Νυκλίου: ΑΒΜΕ ΙΒ' (1973) 101 – 102, εικ. 67α), στη βασιλική Κρανείου (Δ. Πάλλα, Ανασκαφή της βασιλικής του Κρανείου εν Κορίνθω: ΠΑΕ (1976) πιν. 1288).

16. Παρόμοια θωράκια συναντούμε και στη βασιλική Β' της Νικόπολης: Α. Ορλάνδου – Γ. Σωτηρίου, Ανασκαφαί Νικοπόλεως: ΠΑΕ (1937) 78, εικ. 1, Δ. Πάλλα, Παλαιοχριστιανικά θωράκια, ό.π., 238 εξ., εικ. 6.

17. Α. Φιλαδέλφως, Ανασκαφαί Νικοπόλεως: ΑΕ (1918) 34, εικ. 1α, σ. 35, εικ. 2α.

18. Αυτό συνάγεται από το γεγονός ότι στην πάνω επιφάνεια των κορμών έχουν διατηρηθεί εγκοπές και αύλακες μολυβδοχοϊας για στήριξη των κιονοκρανών και ότι ακόμη βρέθηκαν βάσεις αμφικίωνων ανεξάρτητες (αριθ. 1084, 1094).

19. Ανάλογους αμφικίονες, με συμφυή βάση και κιονόκρανα, συναντούμε στη βασιλική Β' Φιλίππων (P. Lemerle, ό.π., πιν. LXXIV 22, 28, 31, 34, 35, 47), στη Σκάλα Συκαμιάς Λέσβου (Δ. Χατζή: ΑΔ 28 (1973) Χρονικά, 519, πιν. 489α). Επίσης συμφυή βαθμιδωτή βάση παρουσιάζουν αμφικίονες από τη βασιλική της Θάσου (Α. Ορλάνδου, Η σταυρική βασιλική της Θάσου, ό.π., 20, εικ. 11). Συμφυή κιονόκρανα, με απλή διακόσμηση ελικοειδών ταινιών, συναντούμε στη βασιλική Χαλινάδου Λέσβου (Α. Ορλάνδου, Η παλαιοχριστιανική βασιλική του Χαλινάδου Λέσβου: ΑΒΜΕ Γ' (1937) 121, εικ. 6).

20. Βλ. παραπάνω, σ. 6 εξ. .

Τα μη συμφυή κιονόκρανα των αμφικίωνων, που φέρουν πλουσιότερη διακόσμηση, παρουσιάζονται παρακάτω, με τα υπόλοιπα κιονόκρανα²⁰.

Πεσσίσκοι

Ο μόνος ακέραιος μαρμάρινος πεσσίσκος τέμπλου (1088 α – γ)²¹ (πιν. 9) είναι επίσης κοινού τύπου και απλής διακόσμησης, από συνεχόμενα ανάγλυφα ορθογώνια πλαίσια²².

Τα τμήματα από δύο πώρινους πεσσίσκους του ίδιου τύπου (1036, 1037) παρουσιάζουν αδρότερη επεξεργασία και ελαφρά παραλλαγή, ως προς τη διάταξη των αναγλύφων πλαισίων τους²³.

Κίονες – κιονίσκοι

Οι κορμοί των κίωνων δεν παρουσιάζουν κανένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό. Αράβδωτοι, καταλήγουν στο πάνω μέρος σε κυματοειδή ταινία. Η διάμετρος τους ποικίλει από 0,30 – 0,45 μ. Οι βάσεις τους είναι είτε του κλασσικού ιωνικού τύπου, από πλίνθο, σπείρα, σκοτία (1039, 1119, 1126) είτε απλούστερες, από πλίνθο, σπείρα και κυλινδρικό δακτύλιο (1038, 1249). Και οι δύο τύποι είναι κοινοί σε ολόκληρο τον παλαιοχριστιανικό κόσμο²⁴.

Οι κιονίσκοι είναι το ίδιο απλοί. Αράβδωτοι οι περισσότεροι, με πλατιά εξέχουσα ταινία στο πάνω μέρος²⁵ (1054, 1070, 1099, 1234, 1235), ενώ στρεπτοί έχουν βρεθεί μόνο δύο (1072, 1073).

21. Α. Ορλάνδου, Ανασκαφή βασιλικής Δ΄ Νικοπόλεως: ΠΑΕ (1959) εικ. 5, πίν. 87β.

22. Πεσσίσκους του ίδιου τύπου βλ. στη βασιλική Ν. Αγχιάλου (Γ. Σωτηρίου ό.π., 70, εικ. 79), βασιλική Α΄ Φιλίππων (P. Lemerle, ό.π., πιν. XXXII_g), βασιλική Ιαλυσσού Ρόδου (Α. Ορλάνδου, Παλαιοχριστιανικά λείψανα Ρόδου: ΑΒΜΕ ΣΤ΄ (1948) 49, εικ. 42), βασιλική Μαστιχάρη Κω (Α. Ορλάνδου, Δύο παλαιοχριστιανικά βασιλικά της Κω: ΑΕ (1966), 30, εικ. 28), παρεκκλήσιο βασιλικής Α΄ Αμφίπολης (Ε. Στίκα, ΠΑΕ (1971), πίν. 55β), βασιλική Δ΄ της ίδιας πόλης (Ε. Στίκα, Ανασκαφή παλαιοχριστιανικών βασιλικών Αμφιπόλεως: ΠΑΕ (1972) 51, εικ. 3, πιν. 25α).

23. Πρβλ. πεσσίσκους από τη βασιλική Χαλινάδου (Α. Ορλάνδου, Βασιλική Χαλινάδου, ό.π., 124, εικ. 9, του ίδιου, Η ξυλόστεγος, 518, εικ. 479α) και από το Κάστρο Μυτιλήνης (Σ. Χαριτωνίδη, Παλαιοχριστιανική τοπογραφία Λέσβου: ΑΔ (1968) Μελέται, 19, πιν. 6β, 7ε).

24. J. Kramer, Attische Säulenbasen des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. und ihre Rohform: Bonner Jahrb. 176 (1970) 271 – 278, όπου σχετικά παραδείγματα και βιβλιογραφία.

25. Και εδώ παρατηρούμε την ίδια αντίθεση σε σχέση με τους κομψούς και πλουσιότερης διακόσμησης κιονίσκους από τη βασιλική Α΄. Πρβλ. Α. Φιλαδέλφως: ΑΕ (1918) 39, εικ. 7.

Κιονόκρανα

Όλα τα κιονόκρανα²⁶ της βασιλικής Δ' ανήκουν στον απλό κορινθιακό τύπο²⁷, κυρίως δε στον τύπο VI του Kautzsch. Σχηματίζεται δηλαδή κάτω από τους καυλούς των ελίκων, κάτω από το σχηματοποιημένο άνθος του άβακα, μία γραμμή λυροειδούς σχήματος.

Το αριθμ. 1243 μαρμάρινο κορινθιακό κιονόκρανο είναι της απλούστερης μορφής αυτού του τύπου (πιν. 10). Ο κάλαθος αποτελείται από δύο σειρές φύλλων μαλακής άκανθας. Ο άβακας είναι αποκεκρουμένος στις γωνίες, με αποτέλεσμα να μη μπορούμε να διαπιστώσουμε αν οι γωνίες στηρίζονται με έλικες, με φύλλο άκανθα ή με καρποειδές εξόγκωμα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η τεχνοτροπία του κιονοκράνου. Είναι φανερή η προϊούσα σχηματοποίηση στην κίνηση και στην πλαστικότητα των φύλλων. Όμως το γλυπτό διατηρεί ακόμη τη μαλακότητα των φύλλων της άκανθας. Δεν είναι βέβαια «πλασμένο από ζύμη», όπως λέγει ο καθηγητής Δ. Πάλλας για τα γλυπτά της βασιλικής του Κρανείου²⁸, όμως είναι φανερή η κίνηση²⁹ και η πίο ξεκάθαρη σχέση σκιάς - φωτός³⁰. Του ίδιου τύπου και παρόμοιας τεχνοτροπίας είναι το μαρμάρινο κορινθιακό κιονόκρανο αριθμ. 1242α - γ (πιν. 11). Διασώζει μόνο καλύτερα την επάνω στεφάνη των φύλλων της άκανθας, που στις γωνίες του άβακα καταλήγουν σε «καρποειδές εξόγκωμα»³¹. Η σχηματοποίηση γίνεται πίο έντονη και το ανάστροφο ανθέμιο μέσα στη «λύρα» αποκτά πιά τελείως διακοσμητικό χαρακτήρα³². Δύο άλλα κιονόκρανα, τα αριθμ. 1120 και 1244³³

26. Για κιονόκρανα γενικά βλ.: R. Kautzsch, *Kapitellstudien*, Berlin-Leipzig 1936, P. Lemerle, *Chapiteau chrétiens à protomes de béliers*: AE (1937), τομ. Α', 292-299, R. Farioli, *I capitelli paleocristiani e paleobizantini di Salonicco: Corsi di cultura sull' arte ravennate e bizantina*, II (1964) 133-137, M. Παναγιωτίδη, *Βυζαντινά κιονόκρανα με ανάγλυφα ζώα*: ΔΧΑΕ, (1970-72) 88-129.

27. P. Verzone, *I capitelli del tipo corinzio dal IV all VIII secolo*, *Forschungen zur Kunstgeschichte und christl. Archäologie unter dem Patronat von Georg von Opel*, Baden-Baden (1973) 87-97, A. Ορλάνδου, *Η ξυλόστεγος*, 279-288, Γ. Σωτηρίου, *ό.π.*, 53-55, J.P. Sordini, *ό.π.*, 33-42.

28. Δ. Πάλλα, *Ανασκαφή της βασιλικής του Κρανείου*: ΠΑΕ (1972) 236.

29. Πρβλ. γλυπτά από την Αμφίπολη (*Ε. Στίκα*, *Ανασκαφή παλαιοχριστιανικών βασιλικών Αμφιπόλεως*: ΠΑΕ (1970) 52, πιν. 78α), από τον Άγιο Μάρκο Βενετίας (*F.W. Deichmann*, *Corpus der Kapitelle der Kirche von San Marco zu Venedig*, Wiesbaden (1981) αριθ. 6, πιν. 6, αριθ. 264, 265, 266, 280, 286).

30. Βλ. παρόμοια σχέση στη S. Agata Maggiore Ραβέννας (*R. Olivieri-Farioli*, *Corpus della scultura paleocristiana bizantina ed altomedievale di Ravenna*, τομ. III, Roma 1966, πιν. 25).

31. Πρβλ. κορινθιακό κιονόκρανο με «καρποειδές εξόγκωμα» στις γωνίες του άβακα από το Φρούριο Βόλου (*N. Γιαννόπουλου*, *Το Φρούριον του Βόλου*: ΕΕΒΣ 8 (1931) 121, εικ. 6), από τη βασιλική Α' Ν. Αγχιάλου (*A. Ορλάνδου*, *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1966*, 12, εικ. 9), από τον Άγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης (*Γ. και Μ. Σωτηρίου*, *ό.π.*, πιν. 44α), από τη βασιλική του Αρχιερέως Πέτρου στη Ν. Αγχιάλο, με πολύλοβα όμως φύλλα και μεγαλύτερη κίνηση και ζωή στη σύνθεση (*Π. Λαζαρίδη*, *Ανασκαφή Ν. Αγχιάλου*: ΠΑΕ (1972) 39, πιν. 19β).

32. Βλ. αντίστοιχα από τη βασιλική της Σκουτέλας (*Δ. Πάλλα*, *Ανασκαφή της βασιλικής της Σκουτέλας εν Κορίνθω*: ΠΑΕ (1955) 193-200, πιν. 68α).

33. *D. Pallas*, *Les monuments paléochrétiens*, 128, εικ. 89, *A. Ορλάνδου*, *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1959*, 67-72, εικ. 72.

(πιν. 12) κινούνται στο ίδιο πνεύμα τεχνικής και τεχνοτροπίας. Στο 1120 (πιν. 13) το ίδιο το φύλλο της άκανθας στηρίζει τις γωνίες του άβακα.

Μαρμάρινα αποτμήματα από γωνιαίους έλικες κορινθιακών κιονοκράνων (πιν. 14) ολοκληρώνουν τις παραλλαγές του απλού κορινθιακού κιονοκράνου του τύπου VI, που συναντιούνται στη βασιλική Δ'.

Μοναδικό είδος αποτελεί απότμημα μαρμάρινου κιονοκράνου, αποκεκρωμένο σε όλο το επάνω τμήμα (πιν. 14). Το ανάγλυφο είναι έξεργο, τελείως αποκομμένο από το βάθος. Πρόκειται για ρωμαϊκό γλυπτό σε δεύτερη χρήση. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι τα ρωμαϊκά γλυπτά σε δεύτερη χρήση σπανίζουν στη βασιλική Δ', ενώ η χρήση τους στη βασιλική Αλκίσωνος, τουλάχιστον όσον αφορά τα κιονόκρανα, είναι σχεδόν κανόνας.

Επιθήματα³⁴

Σώθηκαν ελάχιστα ολόκληρα. Ανήκουν στον απλούστερο τύπο του κορινθιακού επιθήματος, με διακοσμημένες τις στενές πλευρές με φύλλα άκανθας και σταυρό με πεπλατυσμένες κεραίες, ενώ οι μακρές είναι συνήθως αδρά κατεργασμένες. Τα παραδείγματα αφθονούν στο χριστιανικό χώρο³⁵. Τα αριθ. 1111 (πιν. 15) και 1110 (πιν. 16) ανήκουν στα κλασικά του είδους.

Το αριθ. 1119 επίθημα αμφικιονίσκου παραθύρου (πιν. 17) έχει διακοσμημένη μόνο την εξωτερική πλευρά με σταυρό ανάμεσα σε ημίφυλλα άκανθας³⁶, ενώ η εσωτερική είναι αδρά κατεργασμένη. Τεχνοτροπικά ακολουθεί τα κιονόκρανα. Υπάρχει ακόμη κάποια πλαστικότητα, όμως η σχηματοποίηση κερδίζει έδαφος, γίνεται ορατή η λειτουργία της γραμμής και το απλό και στέρεο περίγραμμα, ιδιαίτερα διαδεδομένο βέβαια τον 7ο-8ο αιώνα³⁷.

Επίκρανα

Απλής μορφής, αλλά αξιόλογης τέχνης είναι δύο αποτμήματα μαρμαρίνων επικράνων³⁸. Στο αριθ. 1060 (πιν. 18) κυριαρχούν τα πολύλοβα φύλλα και

34. Α. Ορλάνδου, Η ξυλόστεγος, 313 εξ., J.P. Sodini, ό.π., 71-82.

35. Πρβλ. επίθημα από τη βασιλική Βραυρώνας (Ε. Στίκα, Ανασκαφή παλαιοχριστιανικής βασιλικής παρά την Βραυρώνα: ΠΑΕ (1951) 68-69, εικ. 21-22). Επίσης από τον Άγιο Βιτάλιο της Ραβέννας, R. Olivieri-Farioli, ό.π., πιν. 38). Πρβλ. επίσης δύο επιθήματα από το Palazzo Rasponi delle Teste του 6ου αιώνα (ό.π., πιν. 157α-β).

36. Ε. Στίκα, Ανασκαφαί παλαιοχριστιανικών βασιλικών Αμφιπόλεως: ΠΑΕ (1972) 59, εικ. 10. Η. Κόλλια, Η παλαιοχριστιανική βασιλική της Άφωτης Πηγαδίων Καρπάθου: ΑΕ (1973) 148, πιν. 74α, Ρ. Ετζέογλου, Παλαιοχριστιανική βασιλική παρά τους Μολάους Λακωνίας: ΑΕ (1974) 254, πιν. 88β.

37. Γ. Σωτηρίου, Η βυζαντινή γλυπτική της Ελλάδος κατά τον 7ο-8ο αιώνα: ΑΕ (1937) 176, εικ. 6.

38. Α. Ορλάνδου, Η ξυλόστεγος, 342-345, J.P. Sodini, ό.π., 82-83.

ημίφυλλα άκανθας³⁹, με βαθιές νευρώσεις και έντονο σκιοφωτισμό⁴⁰, ενώ στο αριθ. 1196 (πιν. 19) τα τρίλοβα φύλλα, που χωρίζονται από ισχυρά εξέχοντα σχηματοποιημένα, ανάστροφα ανθέμια, που κατέχουν την κορυφή του βλαστού.

Το τελευταίο γλυπτό που παρουσιάζεται εδώ συμπληρώνει την αντίληψή μας για την καλλιτεχνική ποιότητα του γλυπτού διάκοσμου της βασιλικής. Πρόκειται για το αριθ. 1194 μαρμάρινο απότμημα γείσου⁴¹ (πιν. 20). Είναι της απλούστερης μορφής συγκρινόμενο με όσα έχουν διασωθεί στον ελλαδικό χώρο⁴². Η λοξότμητη⁴³ πρόσοψη κοσμεύεται με όρθια τρίλοβα φύλλα άκανθας, ισχυρά εξέχοντα σχηματοποιημένα ανάστροφα ανθέμια και χονδροειδείς μεγάλους οδόντες⁴⁴ στο κάτω μέρος.

Από τα δείγματα των γλυπτών που παρουσιάστηκαν παρατηρούμε τα εξής:

α) Τα γλυπτά της βασιλικής Δ', σε σύγκριση με τα γλυπτά των δύο άλλων βασιλικών της Νικόπολης (Α' και Β'), παρουσιάζουν μικρότερη ποικιλία τύπων. Τα κιονόκρανα είναι όλα κορινθιακά του τύπου VI, με μικρές παραλλαγές όσον αφορά τον τρόπο στήριξης των γωνιών του άβακα (έλικες – το πάνω μέρος των φύλλων της άκανθας – καρποειδές εξόγκωμα)⁴⁵, ενώ στις άλλες βασιλικές συναντούμε μεγαλύτερη ποικιλία κορινθιακών κιονοκράνων, καθώς και πολλά ιωνικά. Το ίδιο συμβαίνει και με τα θωράκια, που παρόλο που διακρίναμε τρεις τύπους⁴⁶, υστερούν σε ποικιλία σε σχέση με τα θωράκια των δύο άλλων βασιλικών. Ανάλογη λιτότητα παρουσιάζεται και στους κιονίσκους, σε αντίθεση με εκείνους της βασιλικής Α'⁴⁷.

β) Ο διάκοσμος των γλυπτών είναι πολύ απλής μορφής, της απλούστερης που υπάρχει στον ανάλογο τύπο. Εξαίρεση αποτελούν μόνο τα διάτρητα

39. *Ε. Στίκα*, Ανασκαφαί παλαιοχριστιανικών βασιλικών Αμφιπόλεως, ΠΑΕ (1973) 36, πίν. 41α–γ, του ίδιου: ΠΑΕ (1978), 61 πιν. 56β, *Π. Λαζαρίδη*, Ανασκαφή Ν. Αγγιάλου: ΠΑΕ (1978) 47, πίν. 38β–γ.

40. Παρόμοιο θέμα και τεχνοτροπία έχουν δύο επίκρανα από τη βασιλική 'Αφωτης Καρπάθου (*Η. Κόλλια*, Ανασκαφή εις «'Αφωτην» Καρπάθου: ΠΑΕ (1974) 206, πίν. 148α, ΠΑΕ (1975) Α, 253, πίν. 227α).

41. *Α. Ορλάνδου*, Η Ξυλόστεγος, 374–379.

42. Πρβλ. *Γ. Σωτηρίου*, Αι Χριστιανικάί Θήβαι, ό.π., εικ. 83.

43. Πρβλ. τομές κοσμητών *Α. Ορλάνδου*, ό.π., πίν. 343.

44. Πρβλ. γείσο από το Οκτάγωνο των Φιλίππων, με τη τεχνική της Sidamara (*Σ. Πελεκανίδη*, Ανασκαφή Φιλίππων 1972: ΠΑΕ (1972) 79, πιν. 56α–β, του ίδιου: ΠΑΕ (1971) 82, πιν. 100α–β). Πρβλ. επίσης ρωμαϊκό γείσο με την ίδια τεχνική από τον αρχαιότερο του Οκταγώνου ναό (*Σ. Πελεκανίδη*, Ανασκαφή Φιλίππων: ΠΑΕ (1973) 59–60, πίν. 74).

45. Βλ. παραπάνω, σ. 310.

46. Βλ. παραπάνω σ. 306.

47. Βλ. παραπάνω σ. 308 υποσ. 25.

θωράκια.

γ) Όσον αφορά την τεχνοτροπία, παρατηρείται τάση για απλοποίηση και σχηματοποίηση, που χαρακτηρίζει τα γλυπτά του βου αιώνα⁴⁸. Υπερισχύει δηλαδή το γραμμικό στοιχείο σε βάρος της πλαστικότητας και μειώνεται η εντύπωση σκιοφωτισμού.

δ) Η αναχρησιμοποίηση ρωμαϊκών γλυπτών περιορίζεται σε δύο, ενώ στη βασιλική Β' είναι συχνότατη⁴⁹.

Όλα τα παραπάνω συνηγορούν στη χρονολόγηση της βασιλικής στο 3ο τέταρτο του βου αιώνα⁵⁰,

Προκύπτουν όμως και ορισμένα ερωτηματικά, που αυτή τη στιγμή απλώς θέτουμε:

Γιατί αυτή η περιορισμένη ποικιλία τύπων και μάλιστα η επιλογή των απλούστερων; Συνδέεται μήπως με το γεγονός ότι η βασιλική αυτή βρίσκεται έξω από τα τείχη και όχι σε τόσο καίριο σημείο όσο οι άλλες δύο; Μήπως έχει σχέση ακόμη με οικονομικές δυσχέρειες, που θα ήρθαν ως επακόλουθο των βαρβαρικών επιδρομών αυτής της περιόδου;⁵¹.

Παραπάνω, περιγράφοντας τα θωράκια, παρατηρήσαμε έντονη διαφορά ανάμεσα στα μαρμάρινα και λίθινα θωράκια, όσον αφορά τη διακόσμηση και την τεχνική. Τα μαρμάρινα διάτρητα θωράκια, δηλαδή, παρουσιάζουν πλούσιο διάκοσμο και επιμελημένη κατασκευή, τα δε λίθινα με διακόσμηση σταυρών φέρουν πολύ λιτό διάκοσμο και είναι αδρήε επεξεργασίας⁵².

Αν συνδέσουμε τα χαρακτηριστικά αυτά των τελευταίων θωρακίων με το γεγονός ότι όλα έχουν κατασκευασθεί από ντόπια πέτρα και ότι επιπλέον όμοια τους από το ίδιο υλικό συναντούμε και στις άλλες δύο βασιλικές της Νικόπολης⁵³, οδηγούμαστε στην υπόθεση ότι τα γλυπτά αυτά πρέπει να έχουν κατασκευασθεί σε κάποιο ντόπιο εργαστήριο, για το οποίο ίσως θα μπορούμε να μιλήσουμε με βεβαιότητα μετά την ολοκλήρωση του *Corpus*.

Όσον αφορά τα μαρμάρινα διάτρητα θωράκια που σημειώσαμε ως εξαίρεση στο λιτό γλυπτό διάκοσμο της βασιλικής Δ'⁵⁴, εύλογο είναι να υποθέσουμε ότι έχουν εισαχθεί από κάποιο σημαντικό κέντρο της αυτοκρατορίας όπως η Κωνσταντινούπολη ή η Ραβέννα.

48. *A. Ορλάνδου*, Η ξυλόστεγος, 284 – 286.

49. Βλ. παραπάνω σ. 311.

50. *D. Pallas*, *Corinthe et Nikopolis*, ό.π., 126.

51. *E. Χρυσού*, Συμβολή στην ιστορία της Ηπείρου κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή: *Ηπειρ. Χρονικά* 23 (1981)65 – 70.

52. Βλ. παραπάνω, σ.306 εξ.,.

53. Βλ. παραπάνω, σ. 307 υποσ. 13.

54. Βλ. παραπάνω, σ.306 εξ.,.

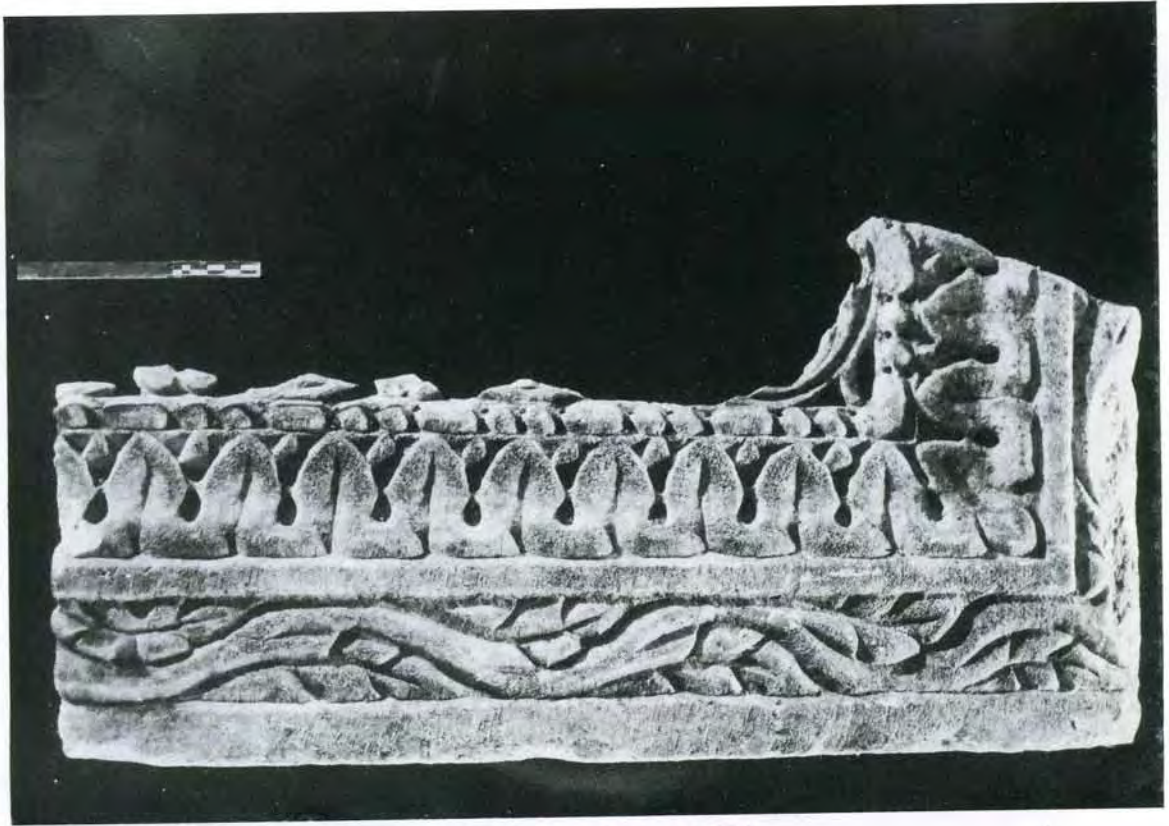

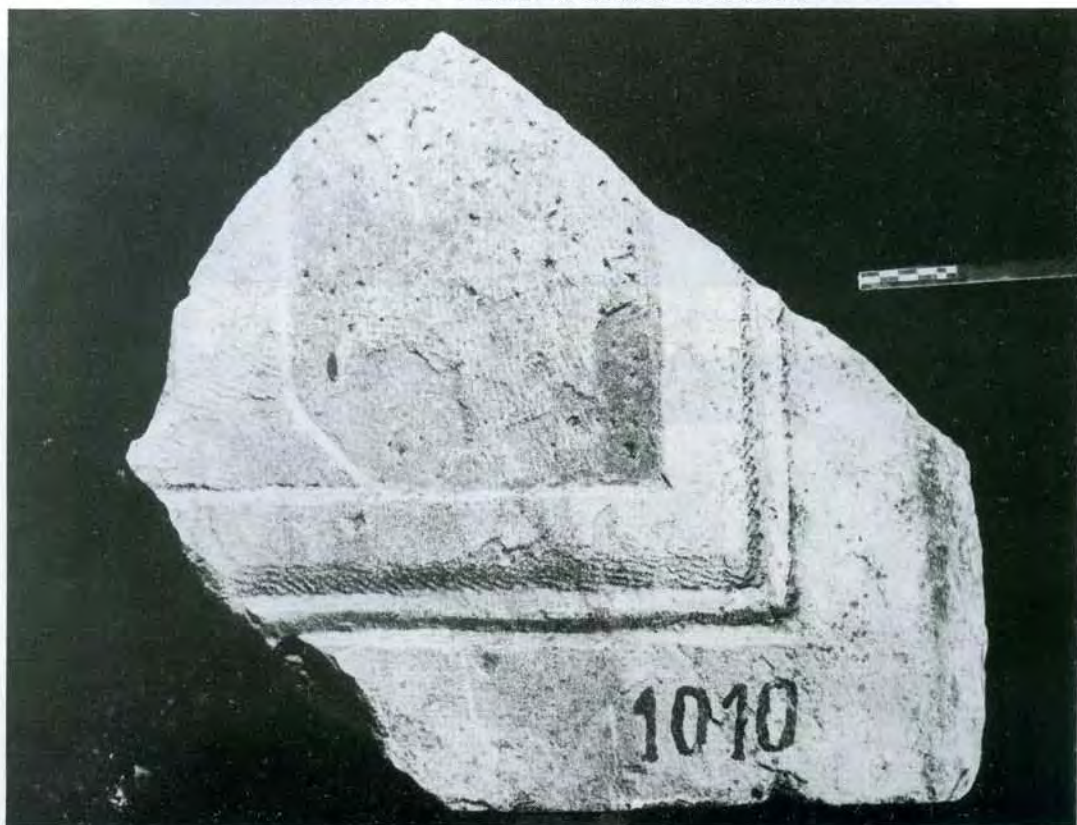
Fig. 1. Νικόπολη, βασιλική Δ': Πλαίσιο από μαρμάρινο θωράκιο 1011

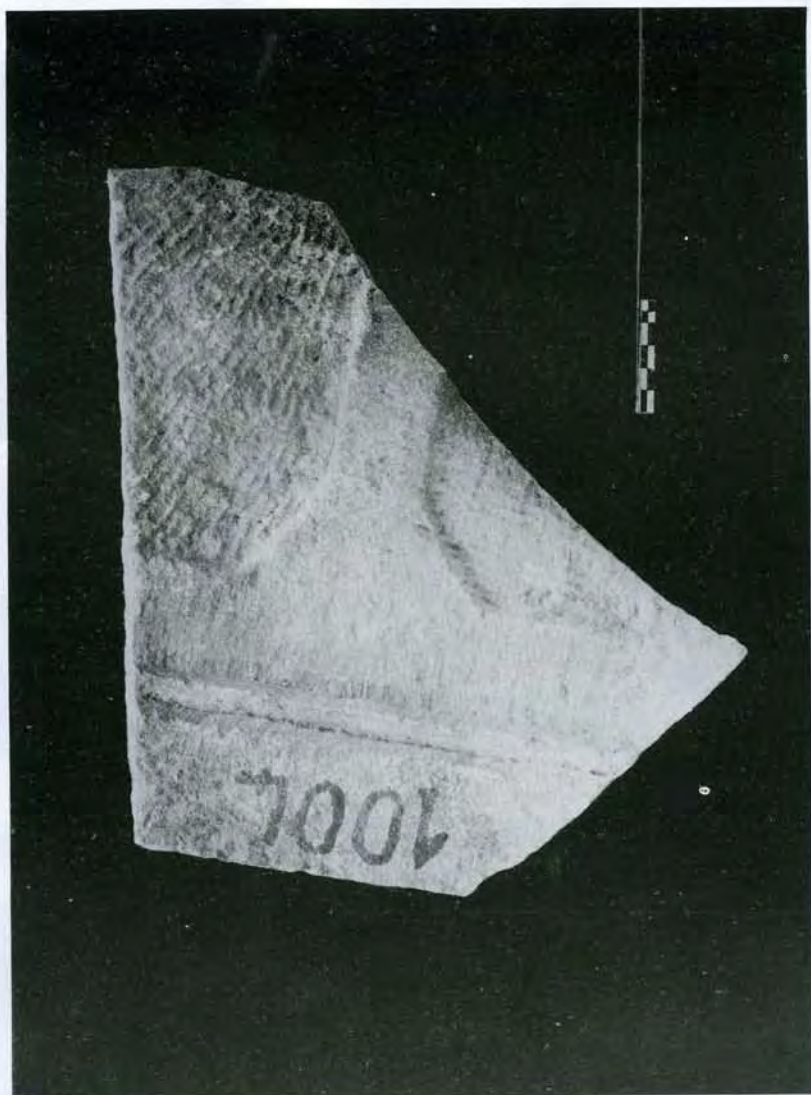
Fig. 2. Νικόπολη, βασιλική Δ': πλαίσιο από μαρμάρινο θωράκιο 1024

3. Νικόπολη, βασιλική Δ': πλαίσιο από μαρμάρινο θωράκιο 1108

4. Νικόπολη, βασιλική Δ': λίθινο θωράκιο 1010

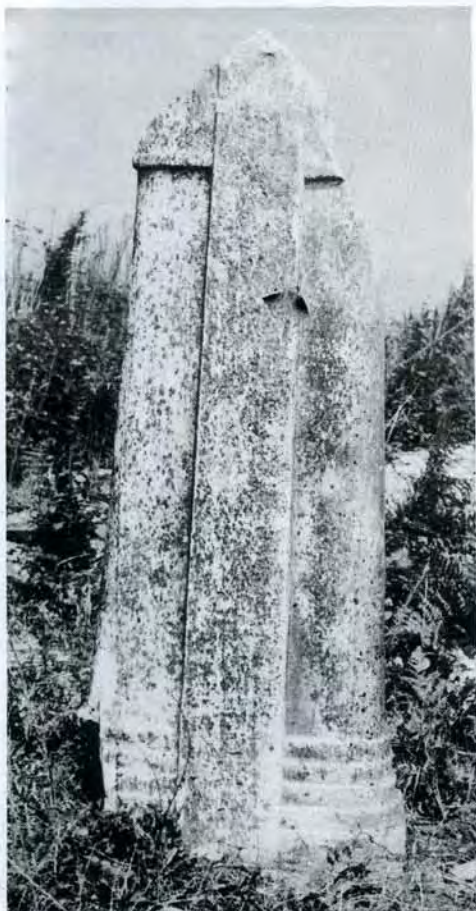

5. Νικόπολη, βασιλική Δ': λίθινο θωράκιο 1004

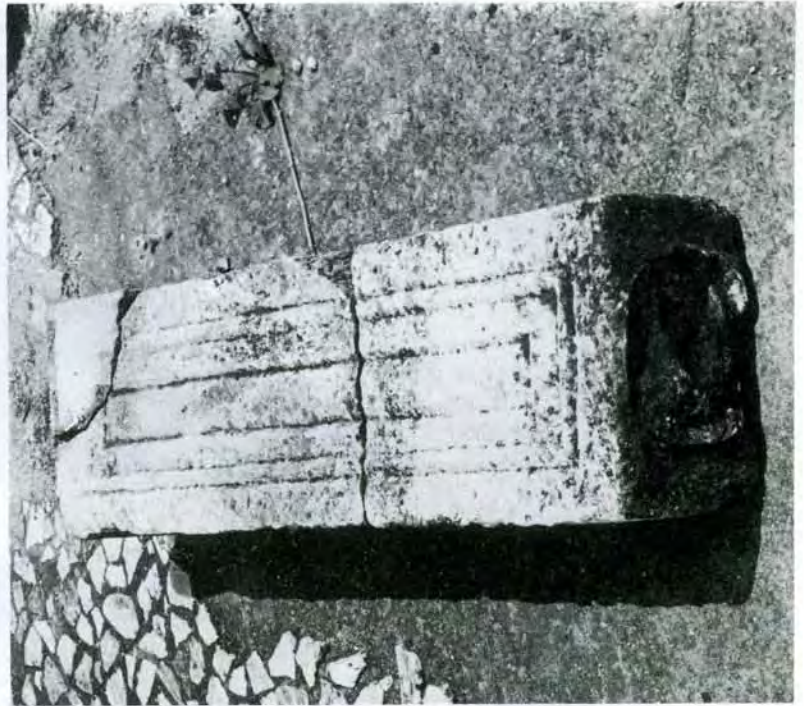

6. Νικόπολη, βασιλική Δ': τμήμα μαρμάρινου θωρακίου με διακόσμηση ρόμβων 1035

7. Νικόπολη, βασιλική Δ': τμήμα
μαρμαρίνου θωρακίου με διακόσμηση
ρόμβων 1122

8. Νικόπολη, βασιλική Δ': μαρμάρινος
αμφικίονας 1189

9. Νικόπολη, βασιλική Δ':
μαρμάρινος πεσσίσκος 1088a-γ

10. Νικόπολη, βασιλική Δ': μαρμάρινο κορινθιακό κιονόκρανο 1243

11. Νικόπολη, βασιλική Δ': μαρμάρινο κορινθιακό κιονόκρανο 1242α-γ

12. Νικόπολη, βασιλική Δ': μαρμάρινο κορινθιακό κιονόκρανο 1244

13. Νικόπολη, βασιλική Δ': μαρμάρινο κορινθιακό κιονόκρανο 1120

13α. Νικόπολη, βασιλική Δ': απότμημα γωνιαίων ελίκων κορινθ. κιονοκράνου 1225

14. Νικόπολη, βασιλική Δ': ρωμαϊκό κιονόκρανο 1115

15. Νικόπολη, βασιλική Δ': επίθημα κιονοκράνου 1111

16. Νικόπολη, βασιλική Δ': επίθημα κιονοκράνου 1110

17. Νικόπολη, βασιλική Δ': επίθημα αμφικιονίσκου 1119

18. Νικόπολη, βασιλική Δ': επίκρανο 1060

19. Νικόπολη, βασιλική Δ': επίκρανο 1196

20. Νικόπολη, βασιλική Δ: γείσο 1194